

DÂMEGÂNÎ

Hediyetü'l-ârifîn, II, 74). Brockelmann (GAL, I, 460) ve onu kaynak olarak gösteren G. Makdisi (*EI² Suppl.*, s. 192), *Mesâ'ilü'l-hittân ve't-turuk* adlı bir kitabı Dâmegânî'ye atfediyorlarsa da bu eser Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hafid Efendi, nr. 89/4), kaynaklarda verilen bilgilere uygun olarak Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî adına kayıtlıdır. Yine Brockelmann, *ez-Zevâ'id ve'n-nezâ'ir ve fevâ'idü'l-beşâ'ir* adlı eseri bir yerde (GAL, I, 460) Dâmegânî'ye bir başka yerde ise (GAL Suppl., II, 986) Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî'ye nisbet etmektedir. Bu eseri gerçek sahibi Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî adına kaydeden Bağdatlı İsmâil Paşa da (*İzâhu'l-meknûn*, I, 615) müellifin vefat tarihi için yanlışlıkla Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî'ye ait olan 478 yılını vermektedir. Bu hususta Brockelmann'ı esas alan Zirikî ile (*el-A'âm*, VII, 163) Kehhâle de (*Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XI, 48) aynı yanlışlığı tekrarlayarak her iki eseri Dâmegânî'ye atfederken Kehhâle kitabının bir başka yerinde (IV, 44) *ez-Zevâ'id*'i gerçek müellifi olan Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî'nin eserleri arasında zikretmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 109; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 259; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 22-24; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 433; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 486; Zehebî, *el-İber*, II, 339; a.m.f., *A'âmü'n-nübelâ*, XVIII, 485-488; Safedî, *el-Vafl*, IV, 139; Sübkî, *Tabakât*, IV, 237-252; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 129; Kuresî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, III, 269-271; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 121-122; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 362; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 182-183; Brockelmann, GAL, I, 460; Suppl., I, 637; II, 986; *İzâhu'l-meknûn*, I, 615; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 74; Zirikî, *el-A'âm*, VII, 163; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, IV, 44; XI, 48-49; Ekber Behrüz, "İbn Dâmegânî", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulâm-i İnsânî*, sy. 87, Tebriz 1367, s. 330; G. Makdisi, "al-Dâmaghânî, Abû 'Abd Allâh Muḥammad b. 'Alî", *EI² Suppl.* (İng.), s. 191-192.

CENGİZ KALLEK

DAMGA

Eski Türkler'de tamga, tamka ve damga şekillerinde yazılan kelime, "el ile yazılan motif" anlamına geliyordu. Ayrıca şahıs imzası ve mührü olmasının yanı sıra bugün olduğu gibi (damga resmi, damga pulu) "vergi" mânâsında da kullanılmıştır; Kırgızlar'ın Yenisey yazıtlarından birinde "tamgalık yılı" (vergi yılı) tabiri geçmektedir. Damga çoğunlukla zâtî mal

olduğunu göstermek üzere at ve sığırların sağrılarında, davar cinsi hayvanların kulaklarına vurulduğu gibi devlet veya özel şahısların alâmeti de olmuştur. Nitekim Kâşgarlı Mahmud, Reşidüddin ve Yazıcıoğlu yirmi dört Oğuz boyundan bahsederken her boyun damgasını da vermişlerdir ki bunlar Türk hânedanlarında aile alâmeti olarak kullanılmıştır. Meselâ Salgurlular'ın sikkelerinde Salur, Akkoyunlular'ınkınde Bayındır ve Osmanlılar'ın bazı sikkelerinde de Kayı damgası bulunmaktadır. Damga paralarından başka özellikle Akkoyunlular'la Osmanlılar'ın mimari eserlerinde, vesikalarında, bayraklarında ve silâhlarında da görülmektedir. Cumhuriyet döneminde Anadolu'nun birçok yöresinde halı ve kilimlerde, kapkacakta, ev duvarlarında ve mezar taşlarında çeşitli damgalara rastlanmakta, ayrıca eskiden olduğu gibi hayvanlara damga vurulmak suretiyle sahipleri belirlenmektedir. Buralarda kullanılan işaretler bütünüyle eski Türk damgalarıdır.

Kâşgarlı Mahmud'a ve Reşidüddin'e göre Oğuz boylarının damgaları şunlardır:

Boy Adı	Kâşgarlı	Reşidüddin
Kayı	IVI	191
Bayat	IVP	191
Alkaraevli	III	191
Karaevli	III	191
Yazır	III	191
Döğer	IV	191
Dodurga	V	191
Yaparlı	-	191
Avşar	1	191
Kızık	1	191
Beğdili	1	191
Karkın	1	191
Bayındır	1	191
Peçenek	1	191
Çavuldur	1	191
Çepni	1	191
Salur	1	191
Eymür	1	191
Ala Yuntlu	1	191
Yüregir	1	191
İğdir	1	191
Bügdüz	1	191
Yıva	1	191
Kinik	1	191

Türk ve Moğollar'da yarlık denilen emirnâmelere alâmet ve nişan olarak damga vurulurdu. Anadolu beylikleriyle Akkoyunlu ve Karakoyunlu fermanlarında da tuğra yerine damga kullanılmıştır. Meselâ Uzun Hasan'ın Karamanoğlu Ahmed Bey'e gönderdiği hükmün sonunda mührü, üst sağ kenarında ise Akkoyunlular'ın mensup oldukları Bayındır boyunun damgası bulunmaktadır. Yine Uzun Hasan'ın Fâtih Sultan Mehmed'e yolladığı mektupta aynı damga vardır ve bu damga Akkoyunlu bayrağında da mevcuttur. Osmanlılar'da ise damga yukarıdaki anlamda yerini tuğraya bırakmıştır. Nitekim Osman Gazi'den itibaren ferman ve beratlarla tuğra çekilmişken resmî olarak damganın sadece II. Murad döneminde sikkelerde ve daha sonra da silâhlarda yer aldığı görülmektedir. Kırım Tatarları'nda tavro olarak adlandırılan damga, kabilelerin hayvanlarını birbirinden ayırt etmek için kullanılmıştır. Akmesicid'in kuzeybatısındaki Abuzlar köyü yakınlarında kayalar üzerinde bulunan örneklerden, Kırım damgalarının da çeşitli Türk boylarınıninkilerle benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır (Akçokraklı, s. 161-169).

Damganın "gök damga", "altın damga" veya "altın bilga" (nişan), "al damga" ve "kara damga" olmak üzere kullanıldığı yerlere göre birkaç türü vardı. Bunlardan mavi renkli olan gök damga, İlanlı damgalarının geçerliliğini teyit için büyük kağan tarafından basılırdı. XV ve XVI. yüzyıllarda Kırım yarlıklarının baş tarafına vurulan altın damga, dinî bir ibare ile hanın ismini taşıyan altın yazıdan oluşur ve genellikle malî yarlıklara basılırdı. İlanlılar'da ise ulakların menzillerden at alabilmeleri için kendilerine verilen ulak nişanına da altın damga vurulurdu. Posta işlerinde bir de yeşil renkli damga kullanılıyordu. Yine vezirlik ve sâhib-i dîvân fermanlarında altın damga bulunurdu. Ayrıca Türk devletlerinde bir ülkenin ele geçirilmesi için kumandana bir nevi sefer emri ve izni mahiyetinde altın damgalı menşur verilirdi. Altın yıldız veya yıldızlı mürekkeple basıldığından dolayı bu adı alan damga hükümdarda ve başvezirde bulunurdu. Resmî hüküm ve yazılara ise kırmızı mürekkepli mühür vurulurdu ve buna al damga denirdi. *Vassâf Târîhi Lugatı Tercümesi*'nde altın damganın hükümdar tuğrasına, al damganın da divan tarafından alınması kararlaştırılan vergi-

nin tahsil edildiğine dair hükümdar imzası karşılığı vurulan mühüre dendiği kayıtlıdır. Bununla beraber Altınorda Hanlığı'nda yarlığa bazan al damga adının verildiği de görülmektedir. Ayrıca Argun Han ile Olcaytu'nun Fransa kralına gönderdikleri mektuplar al damga ile mühürlenmişti. Al damga dört köşeli olup yarlığın alt kısmına basılırdı. Bu damga siyah mürekkeple basılırsa buna kara damga adı verilirdi ve resmî olmayan yazışmalarla yarlıkların arka kısımlarına vurulurdu.

Damga işleriyle meşgul olan kişiye **damgacı** (tamgacı) adı verilirdi. Bu isme Orhun yazıtlarında ve *Kutadgu Bilig'*de de rastlanmaktadır. İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmud Han damga ile ilgili bir takım yeni usuller ortaya koymuş ve hükümdarlarla ümerâya yazılacak yazılara basılmak üzere yeşim taşından büyük bir damga yaptırmıştı; kadılar, şeyhler ve ulemâ için de daha küçük bir damga hak ettirmişti. Askerî işler için çevresine yay, çomak ve kılıç resimleri işlenmiş altın bir damga kullanılıyordu; askerler bu damganın bulunduğu emri görmedikçe kimsenin sözüne inanmazlar, sadece damgalı emirle sefere çıkar veya seferden dönerlerdi. Büyük damga kilitli bir çekmecece durur, damgalanacak yarlık ve evrak bir araya getirilip damgalandıktan sonra çekmece yeniden kilitlenirdi.

Damga kelimesi *Kutadgu Bilig'*de Hz. Peygamber için "hâtemü'l-enbiyâ" karşılığı olarak da kullanılmıştır: "Başı erdi öngdün kamuğ başçıka / Kidinboldı tamga kamuğ savçıka" (O bütün rehberlerin önünde baş idi; sonra bütün peygamberlerin damgası [sonuncusu] oldu; 45. beyit).

Damga Çağatay, Cuci ve İlhanlı uluslarında sınırlarda ve gümrüklerde vergi alınan mallar üzerine vurulduğu için "gümrük vergisi" mânâsında da kullanılmıştır. Nitekim Cuci ulusunun en çok gelir temin ettiği kaynak, tüccar tarafından satılan veya pazar yerine getirilen mallardan alınan damga resmi idi. Damga resminin bir örfî vergi olarak Osmanlılar'da da büyük önem taşıdığı görülür. Kanunnâmelerde bu vergiyle ilgili "damgacı, damgalı kile, damgalı urgan, damga zâbit eri, damga-yı ağnâm, damga-yı gön ve sahtiyan, damga-yı haml, damga-yı siyâh" gibi tabirlere rastlanmaktadır. Meselâ Kanûnî Sultan Süleyman devrine ait Mardin livâsı kanunnâ-

mesinde, "Der Beyân-ı Damga-yı Siyâh" başlığı altında, Mardin'de ipek tezgâhlarından ve pazarda satılan bezlerden damga alındığı belirtilmektedir (Barkan, s. 163). Toprağın dönüm olarak ölçümü de "damgalı urgan" denilen, devlet tarafından tasdik edilmiş bir uzunluk ölçüsüyle yapılmaktaydı (a.e., s. 328).

BİBLİYOGRAFYA :

Nazmizâde, *Vassâf Târihi Lugatı Tercümesi*, Ayasofya Ktp., nr. 3151; Ahmed Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 222; Doerfer, *TMEN*, II, 554-566; Räsänen, *Versuch*, s. 460; Clauson, *Dictionary*, s. 504; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig I: Metin* (nşr. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1979, s. 21 (beyit 45); a.e. II: *Çeviri*, Ankara 1985, s. 15; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 362; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 197-199, 202, 209, 211-213, 216, 220, 257, 265-266, 268, 272, 278-279, 283; Barkan, *Kanunlar*, s. 163, 328; A. Rıza Yalçın, *Anadolu'da Türk Damgaları, Uludağ'dan Toroslara*, Bursa 1943; a.mlf., "Uludağ Çevresinde Türk Damgaları", III. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1948, s. 426-433; Spuler, *İran Moğolları*, s. 320-321; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 60; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1977, s. 237; a.mlf., "Ahlak ve Çevresinde 1945'te Yapılan Tarihi ve Arkeolojik Tetkik Seyahati Raporu", *TD*, sy. 1 (1949), s. 184-185, levhalar; Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, Ankara 1972, s. 203-207; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul 1976, s. 135; Fuad Köprülü, "Ortaazaman Türk Devletlerinde Hukukî Sembollerdeki Motifler", *THİT*, II (1939), s. 36-38; A. N. Samoiloviç, "Cucu Ulusu'nda Payza ve Baysa'ya Dair", a.e., s. 56-62; Osman Akçokraklı, "Kırım'da Tatar Damgaları", *Emel*, sy. 135, İstanbul 1983, s. 161-180; İsmail Otar, "O. Akçokraklı'nın (Kırım Tatar Damgaları) İsimli Kitabı Vesilesiyle Notlar", a.e., s. 183-203; J. Deny [T. H.], "Tuğra", *IA*, XII/2, s. 6-7.

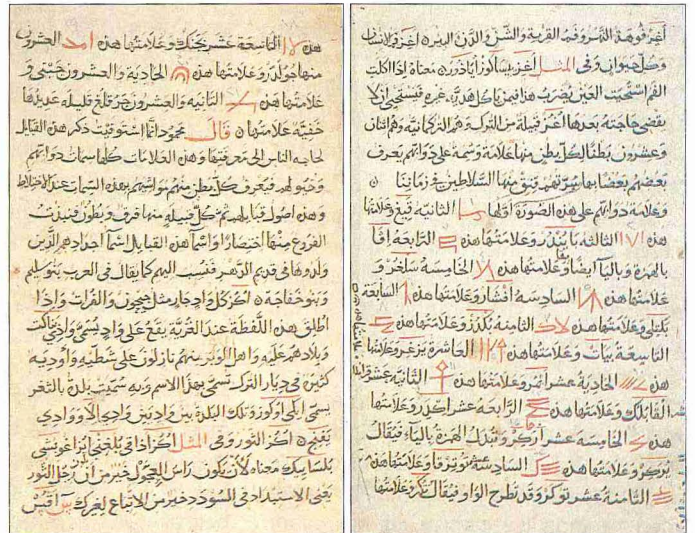
YUSUF HALAÇOĞLU

DAMGAN TÂRİHÂNE CAMİİ

İran'ın ayakta kalan
en eski camii.

Abbâsî mimarisinin en önemli eserlerinden birini teşkil eden Damgan'daki Târîhâne Camii, özellikle Abbâsîler'in ilk dönemlerinde (VIII. yüzyılın ikinci yarısı ile IX. yüzyılın başları) yapılmış olması sebebiyle dikkati çekmektedir. Bunun yanında Arap mimarisinin kendine has plan özelliklerini göstermesi bakımından da daha sonraki tarihlerde İran'da ve doğusundaki bölgelerde ortaya çıkan cami planları arasında önemli bir yere sahiptir. Abbâsî camilerinin, batı İslâm dünyasında sevilmesine rağmen doğuda pek benimsenmeyen kible duvarına dik neflerden müteşekkil ana plan tipinin uygulandığı en doğudaki örnektir.

Târîhâne Camii'nin Abbâsî tarihinin çok erken bir safhasına ait olması ve inşa edildiği yerin bu plan tipi için hayli doğuda kalması, o dönemde meydana gelen olaylarla yakından ilgilidir. Damgan'ın da içinde bulunduğu bölge, Abbâsîler'in Emevîler'e karşı başlattıkları siyasî ve askerî mücadelenin harekete geçirildiği ve Abbâsîler'i iktidara götürececek ayaklanmalar silsilesinin başlatıldığı yerdir. Bu bölge Abbâsîler'in iktidara gelmesinden sonra ise önemli mezhep çekişmelerine ve sık sık İran'ın eski dini Zerdüştiliği geri getirmek için yapılan ayaklanmalara sahne olmuştur. Bu sebeplerle Abbâsîler camiyi, sürekli dikkat ve ilgilerini çeken bölgede, İslâm dinini köklü biçimde tesis etmek ve güçlü Şii cereyan karşısında kendi Sünnî anlayışlarını hâkim hale getirmek için inşa

*Divânü
lugatit-
Türk*'te
Oğuz boylarının
damgalarını
gösteren
iki sayfa
(Millet Ktp.,
Ali Emîri, Arabi,
nr. 4189, vr. 20-21*)